

БАРКАМОЛ ШАХС ИҚТИДОРНИ ШАКЛЛАНИШИДА ЎЗ – ЎЗИНИ ТАРБИЯЛАШ

ЖДПИ катта ўқитувчи Соибназарова М.Н.

Аннотация:Мазкур мақолада баркамол шахс иқтидорини намоён бўлиш давлари, баркамол шахс, ишонч, ўз-ўзини тарбиялаш, иқтидор тушунчаларига илмий жиҳатдан асосланган.

Калит сўзлар: тарбия, баркамол шахс, ижод, ишонч, ўз-ўзини тарбиялаш, иқтидор, қобилият, интеллект коэффициенти, илм, тест.

Педагог ва психологларнинг фикрига кўра инсон тайёр қобилият билан эмас, балки истеъдод куртаклари билан дунёга келади. Инсоннинг иқтидори унинг турли ёшида турлича намоён бўлади. Масалан ўзбек халқ шоири Мақсуд Шайхзода 5 яшарлигида 8-10 мисрадан иборат масал тўқиган, Туркиянинг машҳур шоири Нозим Ҳикмат 13 ёшида шеър ёзган, таниқли мусаввир Карл Брюллов юксак қобилияти туфайли 9 ёшидаёқ рассомлик академиясига қабул қилинган, у 13 ёшида “Чавандоз қиз” расмини чизган.

Баъзи бир шахслар ўз иқтидорларини кексайган чоғларида ҳам намоён этади. Масалан, Юнонистоннинг атоқли драматурги Софокл қариб-қартайган чоғида “Эдип колоннада” деган машҳур трагедиясини ёзган, Суқрот 94 ёшида “Атина мадҳияси” асарини яратган, унинг устози Георгий 107 ёшида вафот этган, лекин ҳаётининг сўнги дақиқаларигача илм билан шуғулланган, шоир Беранже 77 ёшгача, Л.Н.Толстой -82, Виктор Гюго - 83, академик И.П. Павлов - 87, микробиолог Гамалей – 90 ёшгача, Диоген, Демокрит, Тициан и Микеланжело ижодий фаолиятини 80 ёшгача, Бернар Шоу эса 94 ёшгача ўз ижодий фаолиятини намоён этган. Инглиз ёзувчиси Бернард Шоу айтганидек, “Ёшлик – эҳтирос ва ҳиссиётлар даври бўлса, кексалик – ўй – хаёллар ижод ва ақл палласидир”.

Theoryandpractice.ru манбасида ёзилишича, 1928 йилдаёқ америкалик руҳшунос ва педагог Эдвард Торндайк одамнинг илм олиш қобилияти 20

ёшгача ривожланишини, кейин аста - секин сусайишини асослаб берди. Замонавий IQ (intelligence quotient – интеллект коэффиценти) тестлари назарияси муаллифларидан бири Д.Хорн эса интеллектнинг икки тури мавжудлиги борасида ўз қарашларини илгари сурди. Биринчиси, биологик асосга эга бўлган интеллект (у ёш кўрсаткичига боғлиқ). Иккинчиси, шахс бошдан ўтказадиган ижтимоий воқеа - ҳодисалар таъсири ўлароқ унинг бутун ҳаёти давомида ҳамроҳлик қилувчи интеллект. Демак, инсон неча ёшда бўлишидан қатъий назар, унда иккинчи турдаги интеллект мавжуд бўлади ва у ҳаётини тажриба, қузатувлар орқали бойиб боради. Буни Европа геонтология маркази маърузачиси М. Формозанинг оммавий ахборот воситаларига берган интервьюсида айтган қуйидаги гаплари ҳам тасдиқлайди: “Ёши катталар, кексалар таълим жараёнига машғул бўлиш орқали молиявий ва юридик масалаларни янада яхши тушуна бошлайди. Ижтимоий, сиёсий, технологик ўзгаришлар борасида аниқроқ тасаввур ҳосил қилади. Бундан ташқари, уларда янги - янги қизиқишлар пайдо бўлади. Бу эса уларнинг жисмоний ва руҳий ҳолатини яхшилайти, ижтимоий ёлғизланиб қолиш ва ўзини кераксиздек ҳис қилишдан қутулишга ёрдам беради.”¹

Шахснинг иқтидорини шакллантириш хусусида турлича қарашлар мавжуд. Баъзи манбаларда шахс иқтидори унинг оиладаги ўрни билан боғлиқлигини исботлайди, яъни оиладаги тўнғич фарзанд масаласидир. Буюк шахсларнинг баъзилари, яъни Мильтон, Леонардо до Винчи, Гейне ва Рубинштейнлар оилада тўнғич фарзанд бўлганлар. Лекин Д.И.Менделеев, Мечников оилада кичик фарзанд бўлганлар.

Шахснинг имкониятлари чексиздир, лекин ушбу имкониятлардан унумли фойдаланиш учун инсонга сабр – тоқат, меҳнат, ўзига ишонч ва ўз - ўзини тарбиялаш муҳим аҳамиятга эгадир. Зеро, К. Боуви инсоннинг ишончи ҳақида шундай ёзади, “Кўпгина муваффақиятсизликлар сабабчиси – ўзига ишончсизликдир”.

---

¹Маърифат 20013 й. 23 март 12 б.

Ишонч — бирор-бир шахсга унинг сўзи, иши ва хатти-ҳаракатларига хайрихоҳлик ва симпатия билан қараш, у билан ҳамкорлик қилиш, яқин мунат ўрнатишга асос бўладиган маънавий омил. Ишонч ўзаро тўғрилиқ, адолатлилик, инсофу диёнат, ҳалоллик, самимийлик ва имонига асосланади. Кишилар ўртасидаги муносабатлар аниқ маъно-мазмун касб этиб бориши билан ишонч мустаҳкамланади ёки аксинча бузилади.

Ҳар бир инсон вақти – вақти билан диққат – эътиборини жамлаб ўз шахсий ҳаётини кузатиши лозим. Ўз- ўзини таҳлил қилмасдан инсон шахси тўлақонли шаклланмайди. Л.Н.Толстой бу хусусида шундай ёзган: “Доимо шундай жиддий фикрлайман, мен қандай яшайман, ўзимни текшираман”. Ўз-ўзини текширишни бошлаш ҳеч қачон кеч эмас, балким доимо фойдалидир. Инсон ўз- ўзини таҳлил этишни онгли ташкил этсагина, ўзида мавжуд бўлган камчиликларни сезади, ўз камчиликларини йўқотишга ўзида куч топади.

Инсон ўз – ўзини тарбиялаш учун у қандай қоидаларни билиши ва билим, кўникма, малакаларга эга бўлиши керак. Бунинг учун у ўзини жуда яхши билмоғи, ўз- ўзини сидқидилдан чуқур ўрганиши зарур. Ушбу хатти - ҳаракатлардан ўз – ўзини тарбиялаш, ўз – ўзини ривожлантириш ва ўз-ўзини шакллантириш жараёнлари бошланади.

Ҳар қандай инсон ўзида мавжуд бўлган хислатлар ва камчиликларни аниқ билмасдан туриб ўз - ўзини тарбиялаши мумкин эмас. Ўз- ўзини таҳлил қилиш оптимистик характерга эга бўлиши керак.

Ўз- ўзини тарбиялаш жараёни буюк шахслар ҳаётида муҳим ўрин эгаллаган. Улар ўз ижодлари устида мунтазам ишлаганлар. Қуйида бир неча буюк шахслар ҳаёти ва ижодидан намуналар келтирамыз.

Ўзбек халқининг истеъдодли шоири ва донишманди Аҳмад Югнакий туғма кўзи ожиз бўлишига қарамасдан ўзининг устида мунтазам ишлаган ва ўзининг машҳур асари “Ҳибатул - ҳақойиқ”(“Ҳақиқатлар армуғони”) асарини ёзиб қолдирган. Номалум шахс томонидан ёзилган қайдда

шорнинг кўзи ожиз бўлгани ва китобнинг 14 бобдан иборат эканлиги айтилади:

Туға кўрмас эрди адибнинг кўзи,
Тузатти бу ўн тўрт боб ичра сўзи.²

Аз-Замахшарийнинг ҳаёти, ижодий ва илмий фаолиятини чуқур ўрганиш катта маърифий ва амалий аҳамиятга моликдир улкан ҳаётий, тарбиявий жиҳатлари, ҳавас қилса арзийдиган даражада ибратли қирралари ҳам кўпдир.

Маълумки, бирон - бир алломага насиб этмаган юксак мақом – Жоруллоҳ (“Аллоҳнинг қўшниси”) деган лақабга фақат буюк ватандошииз аз – Замахшарий мушарраф бўлган.

Ёшлик чоғларидан илм-урфонга ташна бўлиб ўсган аз-Замахшарий ўз билимини ошириш мақсадида ўша даврнинг йирик илмий ва маданий марказларидан бири бўлган Бухоройи шарифга йўл олган. Аммо илм толиби йўлда юз берган бахтсиз ҳодиса(отдан йиқилиб оёғи қаттиқ лат егани, бунинг устига, қахратон совуқ бўлгани) туфайли бир оёғини кестиришга мажбур бўлади ва бутун умри давомида ёғоч оёқда юради. Лекин бу ногиронлик унинг билим олишига тўсқинлик қила олмайди. У ёшлигидан илм - фаннинг турли соҳаларини, айниқса, араб тили ва адабиёти диний илмлар мажмуасини мукамал эгаллайди. Айни вақтда ўша даврда илм аҳллари орасида ғоятда зарур ва муҳим ҳисобланган хаттотлик санъати сирларини ҳам тўлиқ ўзлаштириб, уни обдон эгаллайди ва бу билан ўз оилавий турмуш шароити, тирикчилигини ҳам бир қадар яхшилади. Жисмоний нотавонлигига қарамасдан аз-Замахшарийнинг катта иштиёқ ва астойдиди собитқадамлик билан билим олиш йўлидаги кўрсатган бу жасорати ва фидоийлиги ҳар қандай таҳсинга сазовордир ва катта бир ибратдир.

Аз – Замахшарий Қуръони Карим битилган араб тилини ёшлигидан катта ҳавас ва иштиёқ билан ўрганди, арабларнинг ҳаёти ва уларнинг урф – одатларини, турли лаҳжаларини узоқ йиллар тинимсиз тадқиқ қилди. Аллома

---

²Н. М. Маллаев Ўзбек адабиёти тарихи. Т.- 1976, б.139

араб тилига алоҳида меҳр билан қарар эди. Шу боисдан ҳам бу тилни чуқур ўрганиш, араб тилининг грамматикаси, лексикаси, умуман, араб тилшунослигига оид бир қанча муҳим асарларни шу ногирон донишманд яратган. Унинг жумлаи жаҳонга донғи кетган “Муқаддимат ул - адаб”, “Ал - Муфассал”, “Асос ал - балоға” каби йирик таълифлари мана шу йўналишда ёзилган асарлардир. Арабларнинг “Агар хоразмлик шу кўса, чўлок бўлмаганида, араблар ўз тилларини билмас эдилар!” деб лўнда қилиб алломага берган баҳосига ҳеч бир изоҳнинг ҳожати бўлмаса керак. Араб тилига, унинг беҳад катта имкониятларига тан берган аллома барча асарларини фақат араб тилида яратган. Бу тилни мукамал ўзлаштирганининг боиси, албатта, катта меҳнат ва тинимсиз изланишлар самарасидир.

Аллома ногиронлигига қарамасдан саёҳату сафарларга ўч бўлган. У Хуросон, Шом, Ироқ, Ҳижозда бўлганлиги ёзма манбаларда қайд этилган. Мана шу юртлара бўлганида ўша даврнинг кўп машҳур олимларидан сабоқ олди. “Менинг сочларимни оқартирган нарса – бу муттасил китоб мутолаа қилиш ва тинимсиз саёҳатлардир”, - деб алломанинг ўзи эътироф этади. Чиндан ҳам бу ҳол машҳур шарқшунос олим, академик И. Ю. Крачковскийнинг “Ёғоч оёқда юрганлигига қарамасдан аз – Замахшарий ҳазратлари ўт ҳаракатчанлиги билан ажралиб турган”, - деб ёзиши ҳам бежиз эмаслигини кўрсатади³.

1093 кашфиётига патент олган ва дунёнинг энг буюк кашфиётчиларидан бири бўлган, лекин ўқувчилик пайтида “қолоқ” ҳисобланган Эдисон: “Болалигимда отам мени ақли паст деб ўйларди”, деган эди. Эйнштейн эса ўқиш ва ёзишга қийналгани учун тенгқурларидан орқада қолганди. У ҳақида синглиси Мая Винтелер хотираларида шундай ёзади: “Болалигида ривожланиши жуда секин эди. Гапиришга қийиаларди. Атрофидагилар унинг соқов бўлиб қолишидан кўрқишарди. Айтмоқчи бўлган нарсаларни базўр гапирарди. Бу ҳол етти ёшигача давом етди”. Қийинчлик билан бўлса-да

---

³У. Уватов Хоразмлик буюк аллома. Т.: 2006, б. 34-37.

Эйнштейн мактабни битиргач, университетта ўқишга кирди. Аммо университетни битираётганида ҳеч кимдан тавсиянома ололмагач, оддийрок ишга, яъни Швециядаги патент идорасига ишга жойлашди. Гўёки ўтмиши унга келажакда ҳам ўртаҳол бир ҳаётни ваъда қилаётгандек эди.

Лекин бир лаҳзада ҳамма нарса ўзгарди. 1905 йил, 26 ёшли Эйнштейн ўша машҳур формуласини “Нисбийлик назариясини” эълон қилди. Эндн у Нобел мукофотига лойиқ кўрилган машҳур олимга айланганди. 1955 йил вафот этган Эйнштейн ҳали ҳамон “доҳийлик”, “устун заковат” тимсоли саналади.

Ўлимидан олдин бир гуруҳ олимлар Эйнштейндан вафотидан сўнг миясини текшириб кўришга рухсат беришини сўрадилар. У ҳам рухсатни бир шарт, яъни ўзи ёзиб қолдирадиган мактубни текширув натижалари эълон қилинаётган пайтда оммага ўқиб бериш шарти билан берди. Орадан бир неча йил ўтиб, Эйнштейн вафот қилди. Олимлар мияни махсус идишда сақлаб, парчаларга бўлиб текширувни бошлашди. Аммо бирон бир ғзйриоддий нарсага дуч келишмади. Жамоатчиликни эса Эйнштейнни Эйнштейн қилган жиҳат, яъни миянинг қандай ишлаш жараёни қизиқтирар эдн. Тадқиқот якунида ўтказилган матбуот анжуманида Эйнштейни ўлимидан олдин бир мактуб қолдиргани эълон ыилинди. Мактубда шундай сатрлар бор эди: “Ўзимни бошқалардаи ақллироқ деб ўйламайман. Битта фарқим, хаёл кучимдан кўпроқ фойдаланишимдадир”.

Хулоса қилиб айтсак, ҳар бир инсонда даҳо яширинган. Қилиниши керак бўлган иш шахсни ривожлантиради. Яъни ҳамма ўз миясннинг меъмори, десак хато қилмаймиз. Энг муҳими ўрганишни ва фикрлашни ўрганишдир.

Демак, инсоннинг шахс бўлиб шаклланишида ўз – ўзини тарбиялаш муҳим аҳамиятга эгадир. Чунки даҳонинг оддий одамдан фарқи шундаки, унинг ишчанлик қобилияти юқори даражадалигидадир.

Адабиётлар

1. Маърифат 20013 й. 23 март 12 б.
2. Н. М. Маллаев Ўзбек адабиёти тарихи. Т.- 1976, б.139
3. У. Уватов Хоразмлик буюк аллома. Т.: 2006, б. 34-37.
4. Munarova, R. N. O. S., & Soibnazarova, M. N. L. (2022). ONTOGENEZNING TURLI DAVRLARIDAGI SHAXS IQTIDORINI NAMOYON BO ‘LISH JIHATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(2), 682-688.
5. Munarova, R. N. O. S., & Soibnazarova, M. N. L. (2022). ONTOGENEZNING TURLI DAVRLARIDAGI SHAXS IQTIDORINI NAMOYON BO ‘LISH JIHATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(2), 682-688.
6. Norpulatovna, S. M. (2021, January). THE PROBLEMS OF HUMANITY IN PHILOSOPHICAL SCIENTIST. In Euro-Asia Conferences (Vol. 1, No. 1, pp. 478-479).
7. Norpulatovna, S. M. (2021, January). THE PROBLEMS OF HUMANITY IN PHILOSOPHICAL SCIENTIST. In Euro-Asia Conferences (Vol. 1, No. 1, pp. 478-479).
8. Soibnazarova, M. (2022). БУЮК МАЪРИФАТПАРВАР М.БЕҲБУДИЙНИНГ ПЕДАГОГИК ФИКРЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ВА ТАРБИЯ ЖАРАЁНИДАГИ АҲАМИЯТИ. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/5572>
9. Soibnazarova, M. (2022). ЁШ АВЛОДНИНГ МАЪНАВИЙ-АХЛОҚИЙ ТАРБИЯСИДА МУТАФАККИРЛАРНИНГ ФИКРЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ. Журнал Педагогика и психологии в современном образовании, 2(6). извлечено от <https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/5573>
10. Soibnazarova, M. (2022). АЛЛОМАЛАР АСАРЛАРИДА ИНСОНПАРВАРЛИК МУАММОЛАРИ. Журнал Педагогика и психологии в

<https://ppmedu.jspi.uz/index.php/ppmedu/article/view/5574>

11. Sanakulova, Z. A., & Soibnazarova, M. N. (2017). Modular training as a pedagogical technology. *Pedagogicheskoe masterstvo: X Mezhdunarodnaya nauchnaya konferentsiya, Moskva, iyun'2017.*
12. Санакулова, З. А., & Соибназарова, М. Н. (2017). Модульное обучение как педагогическая технология. In *Педагогическое мастерство* (pp. 20-22).
13. Соибназарова, М. Н., & Санакулова, З. А. (2016). Некоторые психологические проблемы общения в подростковом возрасте. *Молодой ученый*, (5), 737-739.
14. Санакулова, З. А., Соибназарова, М. Н., Бойтураева, Н. И., & Юлдашев, Ш. Э. (2016). Психологические условия формирования навыков самостоятельного мышления у учащихся. *Молодой ученый*, (8), 1022-1024.